

Юрій ВОЛОШИН. ІСТОРИЧНА ДЕМОГРАФІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОВЕРНЕННЯ

Category: [Інституції історичної науки в Україні](#)

Created on Wednesday, 21 May 2014 07:21

Hits: 1408

Арнольд Леонідович Перковський (1932-2005)

З початку 1990-х років українська історіографія потрапила в доволі складну й незрозумілу для себе ситуацію – необхідність відповідати на ті ж інтелектуальні виклики які стояли перед історіописанням взагалі. Українські історики зіткнулися з проблемами постмодернізму, гендеру, постколоніалізму, жіночої та усної історії тощо. Крім того, перед українськими вченими постало чимало проблем на які їхні колеги на Заході вже мали відповіді. Перш за все я б зауважив проблематику т.зв. «нової історії» та дотичних до неї тем, які розглядали історичні події і явища з антропоцентричної перспективи.

Однією з галузей історіописання яка залишалася майже не розвиненою в Україні була історична демографія. Хоча, слід зауважити, що українські історики звернули на неї увагу ще в 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст., що співпадало в часі із захопленням квантитативною історією й історичною демографією в Західній Європі. Однак, подальшого розвитку історико-демографічних досліджень в Україні, на відміну, наприклад, від сусідньої Польщі, не відбулося.

Можна виділити кілька причин які цьому завадили: по-перше, це ідеологічна спрямованість української радянської історіографії та її маргінальний статус в історичній науці СРСР. По-друге, антропоцентрична історія ніколи не була для неї пріоритетною, до того ж теми присвячені дослідженню локальних груп, без дослідження яких вивчати історико-демографічні проблеми не можливо, вважалися не значними, такими, що не відображають дії загальних «законів історії». Отже, історики які цим займалися могли наразитися на звинувачення в «дрібнотем'ї», а в умовах кампанії проти дисидентів кінця 60-х і початку 70-х рр., це могло бути ще й небезпечно. По-третє, ще одна, на мою думку, вирішальна причина яка й стала приводом до згорання таких досліджень це те, що історична демографія серед іншого цікавиться й чисельністю

населення, а отже рано чи пізно дослідники мали б підійти до проблеми голодомору 1932-1933 рр. Імовірно саме цією обставиною слід пояснювати й той факт, що ті історики які в 1960-х рр. в більшій чи меншій мірі цікавилися історичною демографією – Олена Компан, Микола Крикун та Арнольд Перковський, були дослідниками ранньомодерного часу. Найбільший доробок серед них належить Арнольдові Перковському, який в своїх роботах торкався різноманітних демографічних аспектів: джерел, чисельності народонаселення у XVIII ст., структури й населеності домогосподарств Гетьманщини в другій половині XVIII ст., вікової структури тощо.

Зняття, на початку 1990-х рр. ідеологічних обмежень і потреба інтеграції українського історіописання в загальносвітовий науковий простір спричинили й черговий інтерес до історичної демографії. Згідно з моїми спостереженнями, він виник на початку XXI ст. з появою публікацій Миколи Крикуна та Ірини Ворончук. Таке зацікавлення, очевидно, пояснюється створенням в українській історичній науці другої половини 1990-х рр., паралельно з офіційним пострадянським, цілком нового академічного дискурсу, заснованого на підходах і методах сучасної західної історіографії. Він, хоча й не став панівним, але значно розширив методологічні засади й тематику досліджень з української історії. Українська історична наука частково стала відходити від т.зв. офіційного канону. Для дослідження «нових» проблем виникла потреба в нових знаннях, зокрема, і про суспільство Гетьманщини, яку в радянській історіографії ще називали Лівобережною Україною. Подібні знання можна здобути лише за допомогою нових, або не використовуваних раніше методів, у тому числі й тих якими послуговується історична демографія.

Цей інтерес вилився в появу конкретних наукових розвідок і проектів. Основна увага зосереджується на періоді XVI –XVIII ст., а територіально найбільше розвідок присвячено Гетьманщині. Досить часто визначальними для розвитку таких досліджень є наукові інтереси окремих осіб та їхніх учнів. Так, наприклад, у Полтаві сформувався невеликий дослідницький осередок, представники якого є: Ігор Сердюк, Віталій Дмитренко, Олександр Сакало, Олена Замура, Олена Бороденко та ін. На сьогодні ними досліджено демографічні характеристики поселень російських старовірів у Стародубському полкові, полкових міст Ніжина, Переяслава й Стародуба й частково Полтави. Вивчено типологію й структуру домогосподарств сільського населення Лубенського полку, матеріали церковного обліку населення, як джерело для історико-демографічних досліджень, смертність сільського населення Переяславсько-Бориспільської єпархії в середині XVIII ст. У рамках цих досліджень опубліковано три монографії – Юрій Волошин «Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аспект – Полтава, 2005.», Ігор Сердюк «Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIIIст. – Полтава, 2011» та Олена Замура «Великий шаленець»: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. – Київ, 2014». Здійснено також одну археографічну публікацію – видано переписну книгу м. Полтави створену під час проведення Румянцевського опису Малоросіїв 1765-1769 рр.

На сьогодні продовжується дослідження цих проблем, а також планується реалізація інших тем і проектів: вивчення демографічних характеристик сільського населення, мешканців сотенних містечок, ратушних міст та міст на магдебурзькому праві; передбачається дослідження окремих вікових і демографічних категорій дитинства й старості, досліджується історія родини й домогосподарств, становище самотніх жінок у демографічній і соціальній структурі населення тощо. Готується монографія про демографічні характеристики населення міста Полтави другої половини XVIII ст.

Залучення методів історичної демографії до вивчення соціальної історії Гетьманщини сприяло налагодженню міжнародного співробітництва. Зокрема, з інститутом демографічних досліджень імені Макса Планка (м. Росток, Німеччина). Представники полтавської групи брали участі в семінарі з історії

народонаселення організованого цим інститутом, наукових конференціях, а також долучилися до реалізації великого наукового проекту [MOSAIC](#). Головним його завданням є пошук уже існуючих історичних матеріалів та архівних джерел, що містять інформацію про історичні переписи та ревізії населення на рівні індивідів, з метою створення централізованої історичної бази даних. Крім того, аспіранти – Анастасія Єрмолаєва та Олександр Якименко в червні 2013 р. взяли участь у міжнародній літній школі з історичної демографії організованій European Historical Population Samples Network в університеті Babeş-Bolyai (Cluj-Napoca, Romania). Усе це дає можливість підвищення фахового рівня й покращення якості досліджень.

Історико-демографічні методи застосовуються для своїх досліджень й представниками інших наукових осередків. Так, чернігівський науковець Дмитро Казіміров захистив дисертацію, в одному з розділів якої досліджуються демографічні характеристики населення Менської сотні Чернігівського полку. Так само в Чернігові, співробітником краєзнавчого музею Ігорем Ситим написана розвідка про метричну книгу села Редьківка того ж Чернігівського полку, як джерело з історії народонаселення Гетьманщини.

Якщо говорити про інші історичні періоди, то слід відмітити видану в 2012 р. книжку київської дослідниці Ірини Ворончук «Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники». Слабку розробленість демографічної проблематики цього періоду слід, очевидно пов'язувати із забезпеченістю відповідним джерельним матеріалом. Регулярних переписів, як у другій половині XVIII ст., тоді ще майже не проводили, а ті що здійснювалися мали свою специфіку, яка наразі не дозволяє повномасштабного використання демографічних методів.

Що стосується XIX ст., то тут, за моїм спостереженням, центром використання й залучення методів історичної демографії є м. Одеса. Так один із розділів своєї монографії про поселення російських старовірів на р. Дунай, доцент Одеського університету Олександр Пригарін назвав «Чисельність і демографічні характеристики старообрядців Буджака». Він дослідив їхню чисельність, статевовікову структуру, природний рух населення та міграційні процеси. Його аспірантка Марина Філіпова захистила дисертацію, у якій дослідила демографічні характеристики болгарського населення Південної Бессарабії. Директор Одеського філії грецького фонду культури Софроніс Парадисопулос проаналізував демографічні характеристики грецької общини міста наприкінці XIX ст., а також трансформацію загального показника смертності в середовищі цієї спільноти в першій половині XIX ст. На мою думку, дослідження демографічної історії України XIX ст. має значно більші перспективи, у порівнянні з іншими періодами, бо має значно ширшу джерельну базу.

Безумовно, що для більшого розгортання історико-демографічних досліджень існує чимало перешкод і головні з них, на мою думку: застаріла система історичної освіти та відсутність вітчизняних наукових фондів, які б могли фінансувати окремі проекти. Однак, можна констатувати, що відновлення інтересу до історичної демографії сприяє дослідженню відносно нових як для української історіографії тем – історії населення, історії родини й домогосподарства, історії дитинства, історії смертності тощо, а також під іншим кутом зору поглянути на раніше досліджені.

Юрій Волошин – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.